

Мр Славица Коматина

АГЕНДА, Центар за подршку породици, Београд
vet.gaj@open.telekom.rs

УДК: 376.1:054.57

ИСБН 978-86-7372-191-0, 19 (2014), п.263-271

Стручни рад

ДА ЛИ ДАРОВИТА ДЕЦА ИЗ РОМСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ИМАЈУ ШАНСЕ У НАШЕМ ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Резиме: У раду се износи мишљење да на квалитет образовања деце из ромске националне заједнице утичу многе препреке са којима се не суочавају остала деца у нашем образовном систему и да су те препреке посебно изражене када су у питању талентована ромска деца.

Често се узроци неадекватног образовања ромске популације траже у карактеристикама саме заједнице којој припадају и описује се на које све начине она својим традиционализмом, инертношћу и неадекватном сарадњом са школским системом неповољно делује на обухват и квалитет образовања Рома.

Фокус овог рада је у анализи друштвених околности које, уместо да делују стимулативно, заправо представљају препреке у образовању ромске деце и пуном развијању њихових потенцијала. Посебно се бави проблемом тзв. *институционалне дискриминације* ромске популације, анализирајући однос релевантних државних институција према кључним препрекама у образовању деце из ромске заједнице и препознавању њихових квалитета.

Ове препреке понекад су непремостиве за развијање талената надарене деце из ромске етничке заједнице, због чега је на губитку не само ромска етничка заједница на путу своје еманципације већ и друштво у целини.

Кључне речи: Роми, образовање, квалитет образовања Рома, институционална дискриминација.

ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ РОМА

Сви званични статистички подаци и сва досадашња истраживања ромске националне заједнице говоре да је она на самом дну друштвене структуре и да су Роми у најгорем друштвеном положају у Србији. Тако их наши најистакнутији ромолози (А. Митровић, 1990; Д. Б. Ђорђевић, 2010) називају чак етно-класом. Ипак, то није само особеност њиховог друштвеног положаја у нашој држави. „Читава историја Рома праћена је различитим видовима социјалне искључености, депривација, маргинализација, угрожености и угрожавања, укључујући и покушаје истребљења.“ (М. Милосављевић, 2009:101)

Иако су у правно-политичком смислу равноправни са другим мањинским заједницама¹, неповољан друштвено-економски положај, прикривени процеси дискриминације и сегрегације, као и многобројни

¹ Устав Републике Србије и Закон о заштити права и слобода националних мањина. *Службени лист СРЈ*, бр. 11/2002.

стереотипи и предрасуде још увек доминирају њиховим битисањем. Зато је оправдано говорити о ромској националној мањини као о друштвеној заједници са највећим степеном искључености из главних токова нашег друштва. Димензије социјалне искључености могу се посматрати и преко испитивања етничке дистанце према некој друштвеној групи. Истраживање С. Миладиновића (2008) показује да Роми спадају у ред оних националних мањина према којима је изражена највиша социјална и етничка дистанца по свим посматраним друштвеним односима.

У извештају ЕУ који се бави овом проблематиком наводи се да је „друштвена искљученост процес којим су одређени појединци гурнути на ивицу друштва и спречени у пуном учествовању у друштву због сиромаштва или недостатка основних знања и могућности за доживотно учење, или као резултат дискриминације“, а „друштвена укљученост“ као „процес који омогућује да лица која су у ризику од сиромаштва и друштвене искључености добију могућност и средстава која су потреба за њихово пуно учешће у економском, друштвеном и културном животу и постизању животног стандарда и благостања које се сматрају нормалним у друштву у коме живе“ (Council of the EU, 2004:8).

РОМИ У НАШЕМ ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Све промене у нашем образовном систему, започете 2001. године, заснивају се на образовним принципима земаља Европске уније. Унутар саме Уније, амбициозни задаци у погледу одрживог економског раста, повећања броја квалитетних радних места и побољшања социјалне кохезије – све у циљу да постане најдинамичнија и најконкурентнија светска привреда заснована **на знању** (подвукла С. Коматина) – постављени су на самиту у Лисабону 2000. године. Тада је започео и Процес социјалне укључености, заснован на савременим светским трендовима глобализације, доминације информационих и комуникационих технологија и улоге знања као инструмента друштвеног развоја.

Као најконкретнији и најозбиљнији корак Србије у погледу реформе образовног система у циљу његовог осавремењавања, донет је „Закон о основама система образовања и васпитања“ 2009. године (у међувремену измењен и допуњен), чиме су створене институционалне основе за једнако право и доступност образовања без дискриминације по било ком основу у образовном процесу у коме ће се, у складу са потребама времена и друштва у коме живимо, омогућити развој пуног потенцијала сваког детета. У ту сврху је предвиђено и доношење Индивидуалних образовних планова, како за превазилажење препрека услед различитих ограничења за образовање деце, тако и за даровиту децу, кроз прилагођавање начина рада и садржаја који се обогашују и проширују за ученика са изузетним способностима.

Ромска деца у нашем образовном систему, за разлику од свих осталих националних мањина, по правилу спадају у групу деце која су услед социјалних ограничења осујећена у образовном процесу и често изискују

додатну подршку. Питање је колико ова подршка заиста функционише у пракси. Међутим, даровита деца ромске националности као да у нашем образовном систему и не постоје. Као права сензација одјекнула је Србијом вест да је ромски дечак Стефан Раду из пограничног банатског села Конак, освојио прво место на републичком такмичењу из историје.²

У процесу социјалног укључивања ромске популације, образовању се придаје изузетан значај (А. Митровић, 2000; М. Видовић, 2000; М. Новаков, 2004; Н. Радушки, 2007; М. Милосављевић, 2009; А. Бауцал, 2012).

Данас морамо да признамо да су учињени извесни помаци у решавању и превазилажењу неких дугогодишњих проблема које је ромска популација имала у нашем образовном систему. Између осталог, родитељима ромске деце омогућено је да приликом уписа деце у школу превазиђу до тада непремостиве препреке везане за недостатак личних докумената и уверења о пребивалишту; запослени су „педагошки асистенти“ да помажу деци, родитељима и наставницима; повећан је обухват деце предшколским и основношколским образовањем; смањено је осипање ромске деце из образовног система и повећана њихова пролазност из разреда у разред, а разним мерама „афирмативне акције“ Ромима се приближава образовни систем (нарочито подстакнуте Декадом Рома)...

Међутим, учинци су далеко од задовољавајућих и још је пуно нерешених и прикривених проблема и препрека у процесу образовања ромске популације, а посебно ромске деце. Проблеми се, нажалост, јављају на свим нивоима образовања и испољавају се не само у неадекватној припремљености ромске деце за полазак у школу, њиховом недовољном обухвату и испадању из школског система, већ и у квалитету њиховог образовања. Дискриминација и сегрегација ромске деце у нашем образовном систему може се окарактерисати као институционална дискриминација.

На основу анализе података са националних тестирања, али и према другим расположивим подацима, Александар Бауцал закључује: „Када се резимирају постојећи подаци о обухвату и напредовању током основног образовања, можемо да кажемо да се у најбољем случају осморо од десеторо деце из ромске заједнице упише у основну школу, при чему је значајан број њих уписан у „специјалне школе“ или одељења у којима је нижи квалитет наставе. Од осморо деце, свега ће троје завршити основну школу, а од то троје, свега једно до два детета ће уписати средње образовање, и то највероватније скраћене програме стручног усавршавања, који не омогућавају висок степен запосливости, јер нуде специфичне вештине за узак опсег радних места. Дакле, образовни систем у Србији успева да омогући да тек свако десето дете из ромске заједнице добије неку шансу да успе у животу“ (А. Бауцал, 2012:359)

У Српској академији наука и уметности је 15. маја 2013. године, на заједничкој седници Комисије за проучавање живота и обичаја Рома и

² Политика од 14.марта 2013. године на 15.страни објављује чланак Ђ. Ђукића: „Стефан Раду победник републичког такмичења“. У чланку се наводи да је дечак најбољи ђак у школи и да је изузетан таленат, што се види и из податка да је у конкуренцији 275 најбољих историчара међу српским осмацима, био први, са освојеним максималним бројем поена.

Међудодељенског одбора за проучавање националних мањина и људских права, презентован, још увек незваничан, Извештај заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији³, у области образовања. Заменик заштитника грађана, Горан Башић, наводи да се у прикупљању података о обухвату ромске деце у нашем школском систему суочио са неочекиваним препрекама. Иако је према Акционом плану Министарства просвете било обавезно да прикупља ове податке, то је рађено крајње непрофесионално. Наиме, сам за себе говори податак да је Министарство просвете Републике Србије, на захтев да пружи неопходне и тачне информације о броју ромске деце у школама у Србији, почетком 2012. године доставило Заштитнику грађана „непрегледну, на енглеском језику вођену табелу из које се може претпоставити да је у јавним основним школама укупно 7.090 ромске деце (подвукла С. Коматина), а да их је у предшколским установама 3 482.“ Међутим, у извештају се наводи и Допис Покрајинског секретаријата за образовање, управу и националне заједнице (бр. 35/2012) из кога се види да је у основним школама у АП Војводини у школској 2009/2010. години уписано 7.874 ромска ученика, а у наредној 2010/2011. још 7.393 ромска ученика.

Ови подаци јасно говоре да се озбиљни истраживачи у својим анализама још увек не могу ослонити на податке надлежних државних институција, као и да се надлежне државне институције, у конкретном случају Министарство, али и школе, не придржавају обавеза које им Закон налаже. Оно што нам у овом тренутку преостаје, јесте да сачекамо да добијемо разврстане статистичке податке последњег пописа становништва, на основу којих ћемо моћи да сагледамо помаке у образовној структури ромске популације у међупописном периоду, као и у оним структурама које су са њом повезане, а то су структура по писмености, квалификациона структура, структура по активности и сл.

Наравно, за праћење мера које се у друштву спроводе, неопходно је да имамо увид у димензије одређених структура становништва, али и репрезентативне податке из надлежних институција. Када будемо достигли тај ниво друштвене одговорности и институционалне организације која не дискриминише ни једну националну мањину или друштвену групу, тек онда ћемо заиста моћи да говоримо о резултатима, али и да доносимо озбиљне мере за спровођење друштвено одговорне образовне политике која омогућава пуну укљученост све, па и ромске деце, у наш образовни систем.

КУЛТУРА РОМА И ОБРАЗОВАЊЕ

Боља укљученост у школски систем и бољи успех ромске деце, па самим тим и препознавање талентоване и даровите деце, подразумева да се друштво озбиљно позабави свим факторима релевантним за њихово

³ Нацрт Извештаја Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (www.zastitnik.gov.rs)

образовање. Једним делом универзални, другим делом специфични, ови фактори делују и узајамно и често имају кумулативни ефекат на (не)успех образовања деце ромске националне заједнице. Пре свега, чињеница је да кључни фактори у образовању деце, породица и школа, нису довољно подстицајни за ову децу и не пружају адекватну подршку њиховом образовању.

Ромска деца одрастају у крајњем сиромаштву и оскудици, изложена многим ризицима по здравље од најранијег детињства, у едукативно и интелектуално недовољно стимулативној средини, поред необразованих родитеља који се боре за голу егзистенцију. У школу крећу недовољно припремљена⁴ за савладавање предвиђеног школског градива, а од друге деце се видно разликују по начину облачења и често неадекватној личној хигијени, због чега су изложена подсмеху и одбацивању не само од стране друге деце, већ често и од оних који би требало да им буду највећа подршка – учитеља и наставника. Врло често не познају добро ни језик на коме се настава прати. И њихови родитељи имају проблем у комуникацији са школским и наставним особљем и често самој деци препуштају да решавају своје не само едукативне, већ и социјалне и психолошке проблеме са којима се свакодневно суочавају.

С друге стране, школа, један од кључних основа социјализације личности, место где се срећу различитости свих врста, нажалост, није довољно спремна, ни у погледу квалитета и обучености кадрова, ни у погледу едукативног материјала, да одговори изазовима образовања које ромска популација пред њу поставља.

Често се може чути аргумент да ту ни друштво, па ни школа не могу пуно да учине, јер се ради о заједници која има специфичну културу која се опире прогресивним променама. Наравно да у образовању сваке, па и ромске нације, важну улогу играју и карактеристике њене културе, традиција, обичаји, морал и у том контексту, односно под тим утицајима, формиран ставови и понашање родитеља као кључних фигура у образовању деце. Многи аутори сматрају да ромска култура и традиција не иду у прилог образовању ромске деце. „У традиционалној ромској заједници, није било интелектуалаца: без писане речи и културе, образовање се није сматрало као основна вредност. Штавише, у страху од асимилације, многе ромске породице су се опирале образовању деце“ (А. Мирга и Н. Георги, 1991:11)

Једна од можда по образовање најнеповољнијих културолошких одредница везаних за ромску популацију је обичај раног ступања у брак. „Традиција ступања у рани брак код Рома одржава се готово у свим крајевима где Роми живе. Најчеће, то су незаконите брачне заједнице, будући да су младенци малолетни.“ (А. Митровић, 2013:69)

Недовољно познавање српског језика – језика на коме се прати настава, представља велики хендикеп на самом почетку школовања. Праћење

⁴ Истраживања показују и когнитивно заостајање деце која живе у таквим условима. Biro, M., Novović, Z. i Teovilović, S. (2006). Kognitivno funkcionisanje edukativno zapuštene dece predškolskog uzrasta. *Psihologija*, vo. 39(2), 183-206.

наставе на матерњем језику сигурно би побољшало школски успех ромске деце и образовање ромске популације уопште.

Ипак, у контексту ромске културе и њеног утицаја за образовање, не смемо занемарити чињеницу да су ромска култура, традиција и обичаји дубоко испреплетани с вековном „културом сиромаштва“ и у процесу укључивања ромске популације у друштвене токове треба водити рачуна о томе да се еманципацијом Роми полако ослобађају својих навика и обичаја везаних за културу сиромаштва, а да при том сачувају своју оригиналност и аутентичност.

Колико је култура сиромаштва укореењена у ромској култури и како разграничити те две појаве, тако да се ромска култура постепено ослобађа својих навика и обичаја везаних за културу сиромаштва, а да при том сачува своју оригиналност и аутентичност? „У случају Рома јасно је да је култура сиромаштва трајно, вишегенерацијско стање, да се ради о маргиналној етничком и социјалној категорији (класи) која је вечито живела на ободу цивилизације осматрајући из својих сламова њима паралелан свет који је живео и функционисао по сасвим другачијим социјалним обрасцима и који као такав није имао разумевања ни за њихову културно историјску различитост нити за њихово сиромаштво и беду.“ (С. Миладиновић, 2008:434)

Затвореност у себе и своје мале локалне заједнице била је вековима један од услова преживљавања Рома. У тим заједницама они су налазили начине да буду међусобно солидарни и у најтежим материјалним условима, али такав начин превазилажења проблема није стимулативно деловао на њихову ширу друштвену интеграцију, што је заправо чест случај код сиромашних. „Доминантна улога сродничке солидарности у нижим друштвеним слојевима није узајамна помоћ у новцу, већ у размени услуга (помоћ у подизању деце, становању, брига за време болести и сл.). Штавише, за разлику од породица средњих и виших слојева, породице нижих слојева не поспешују социјалну мобилност, већ напротив, делују ограничавајуће на вертикалну покретљивост.“ (М. Колин, 2007:197)

Како изаћи из зачараног круга сиромаштва, а при том не изгубити себе – питање је на које морају заједно да нађу одговор Роми и државе у којима живе. Мислимо да дилема „Роми између асимилације и интеграције“ у XXI веку делује прилично депласирано. Нарочито ако имамо у виду да се том дилемом много не баве ни српски, ни остали емигранти у Канади, Америци, Европи... Дозволимо ми Ромима да уживају иста права као и припадници осталих националних мањина у Србији и пружимо им једнаке шансе за социјалну интеграцију. Остало је на њима.

ШАНСЕ ДАРОВИТЕ РОМСКЕ ДЕЦЕ ДА БУДУ ПРЕПОЗНАТА У НАШЕМ ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ И ДА У ЊЕМУ РАЗВИЈУ СВОЈЕ ПУНЕ КАПАЦИТЕТЕ

Према свему реченом, даровита ромска деца скоро да немају шансе да буду препозната у нашем образовном систему, зато што је број и количина

препрека на које наилазе превелика. Ипак, сведоци смо да има пуно веома успешних Рома у нашем свакодневном окружењу, па и у нашем јавном животу. Њихов успех и реализација њихових потенцијала често се дугују успешној друштвеној интеграцији њихових родитеља, који су се материјалним статусом и образовањем попели на друштвеној лествици, па њихова деца имају веће шансе да у образовном систему и друштву у целини буде препозната њихова даровитост. Наравно, има и оних који су само својим невероватним даром успели да се остваре, као што је то био Шабан Бајрамовић, на пример.

Социолошки посматрано, дакле у контексту целокупног друштва у коме живимо, очигледно је да је неопходно пре свега ослободити се стереотипа и предрасуда према Ромима и створити друштвену климу која ће им пружити шансу да се не осећају као грађани другог реда. Склони смо да верујемо да нам је свима, а не само Ромима, неопходна еманципација.

„Када размишљамо о томе шта заиста може да допринесе бољој друштвеној укључености Рома код нас, чини нам се да су у подједнакој мери важне две ствари: еманципација Рома и еманципација свих грађана Србије. Неопходан предуслов за еманципацију Рома је побољшање њиховог материјалног положаја, што је основ за почетак напуштања „културе сиромаштва“, која је прави расадник друштвеног отпора и предрасуда према њима.

Ништа лакши, ни мање захтеван задатак није еманципација грађана Србије. Дакле, еманципација Срба, али и припадника свих националних мањина које живе у Србији, како за пуно поштовање људских права и слобода свих, тако и за самореализацију и просперитет кроз напор за остваривање сопствених потенцијала, а не кроз угрожавање и ниподаштавање туђих.“ (Н. Радушки и С. Коматина, 2013)

Побољшање укупног друштвеног положаја ромске популације, најваљено Националном стратегијом за унапређивање положаја Рома⁵, треба да омогући ромској националној заједници да се изједначи у шансама за друштвени просперитет са осталим становницима Србије, а у том правцу делују и различите мере позитивне дискриминације односно афирмативне акције.⁶

У поменутом незваничном извештају Заштитника грађана истичу се одлични резултати који су остварени у вези са применом мера позитивне дискриминације приликом уписа на факултете и више школе у АП војводина. „У периоду од 2009. до 2012. године на високим струковним школама чији је оснивач АП уписано је 168 студената ромске националности. На Високој школи струковних студија за образовање васпитача „Михајло Павлов“ у Вршцу, у школској 2011/2012. години, на првој години студира 15 студената који наставу слушају на ромском језику, на другој 8 студената и на трећој 8

⁵ *Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији.* (2010). Београд: Влада Републике Србије

⁶ Између осталог, треба поменути ангажовање припадника ромске националне мањине у последњем попису становништва, који су својим присуством и познавањем ромског језика помогли својим сународницима да се слободно изјашњавају приликом пописивања.

студената; укупно 31 студент који наставу похађа на ромском језику. У истом периоду на факултетима у саставу Универзитета у Новом Саду студирало је укупно 248 студената Рома.“

Очигледно је да је на путу еманципације ромске популације неопходно да она створи своју јаку интелектуалну елиту која ће на аутентичан начин артикулисати потребе, начине решавања проблема и визију будућег развоја ромске националне заједнице у Србији. Дужност нам је да и даровитој деци ромске националности пружимо шансу да остваре своје потенцијале и изграде ту интелектуалну елиту, на своје лично, добро своје националне заједнице и друштва у целини.

Цитирана литература:

- Biro, M., Novović Z. i Teofilović, S. (2006). Kognitivno funkcionisanje edukativno zapuštene dece predškolskog uzrasta. *Psihologija*, vol. 39(2), 183-206.
- Council of the European Union (2004). *Joint report by the Commission and the Council of social inclusion*. Brussels
- Kolin, M. (2007). Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije. *Sociologija*, 5 (2), 191-206.
- Miladinović, S. (2008). Etnička i socijalna distanca prema Romima. *Sociološki pregled*, 17 (3), 417-437.
- Mirga, A. i Georgi, N. (1997). Romski narod u istorijskom kontekstu, *Romološke studije/Romology Studies*, Serija I, tom I, aug.-dec., str. 11, navedeno prema B, Jakšč. (2007). Obrazovanje i školovanje romske dece. U *Društvene nauke o Romima u Srbiji*, str. 81-93, Beograd: SANU
- Mitrović, A. (1990). *Na dnu. Romi na granicama siromaštva*. Beograd: Naučna knjiga.
- Novakov, M. (2004). Porodični život Roma. *Letopis naučnih radova*, 28 (1), 146-158.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009, 52/2011 i 55/2013.
- Закон о заштити права и слобода националних мањина. *Службени лист СРЈ*, br. 11/2002.
- Бауцал, А. (2012). Деца и млади из ромске заједнице у образовном систему Србије: маргинализовани у друштву и маргинализовани у образовном систему. У *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (стр. 349-362). Београд: САНУ.
- Видовић, М. (2000). Роми и средње стручно образовање. У *Цигани/Роми у прошлости и данас* (стр. 175-182). Београд: САНУ
- Ђорђевић, Д. Б. (2010). *На коњу с лаптопом и бисагама*. Ниш: Машински факултет универзитета у Нишу и Нови Сад: Прометеј
- Милосављевић, М. (2009). (Не)могућности социјалне укључености Рома. *Социјална мисао*, 2, 101-121.
- Митровић, А. (2013). Браќ и породични односи као чиниоци друштвеног положаја Рома. *Социјална мисао* 2, 63-78.

- Митровић, А. (2000). Интеграција деце из ромске етничке групе у образовни систем. У *Цигани/Роми у прошлости и данас* (стр. 161-166). Београд: САНУ
- Радушки, Н. и Коматина, С. (2013). Друштвена инклузија Рома као изазов за социјалну политику Србије: *Социјална политика бр. 3*
- Нацрт Извештаја Заштитника грађана о спровођењу Стратегије за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (www.zastitnik.gov.rs)
- Радушки, Н. (2007). Демографске и етничке особености Рома у Србији. У *Друштвене науке о Ромима у Србији*. Београд: САНУ
- Стратегија за унапређивање положаја Рома у Републици Србији (2010). Београд: Влада Републике Србије.

DO TALENTED ROMA CHILDREN HAVE A CHANCE IN EDUCATIONAL SYSTEM IN SERBIA

Abstract: A standpoint has been stated in the paper that quality of education of children from Roma national community is influenced by a number of obstacles other children in educational system in Serbia do not face, as well as that these obstacles are especially expressed when gifted Roma children are in question.

Inappropriate education of Roma population is often attributed to the characteristics of social community they belong to, often describing all the ways their traditionalism, inertia and inadequate cooperation with school system have unfavourably influenced the coverage and quality of Roma education.

The focus of this paper is on the analysis of social circumstances which, rather than stimulating, actually represent obstacles in education of Roma children and full development of their potentials. The paper specially deals with the problem of the so called *institutional discrimination* of Roma population, by analyzing the attitude of relevant state institutions towards key obstacles in education of children from Roma community and recognizing their quality.

These obstacles are sometimes insurmountable in regard to the development of talents of Roma gifted children; as a consequence, not only Roma ethnical community on the way to its own emancipation is at loss, but also society as a whole.

Key words: Roma, education, quality of Roma education, institutional discrimination.